

Medzníky starostlivosti o životné prostredie a udržateľný rozvoj na pôde OSN (s dôrazom na Summit Zeme)

M. Huba: The UN Milestones of the Protection for the Environment and Sustainable Development (with an Emphasis on the Earth Summit). Život. Prostr., Vol. 41, No. 4, p. 178 – 183, 2007.

In the year 2007 we have an opportunity to commemorate several anniversaries of the United Nations' effort in the field of the environmental protection as well as the sustainable development promotion. Some of them have character of milestones in the development trajectory. One can mention:

UN Conference on Human Environment, Stockholm, 1972, UN Report on Environment and Development, New York, 1987, UN Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, „Rio plus 5“ activities (Rio de Janeiro, New York, 1997), World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, 2002, etc. The aim of the article is to provide an overview of crucial international events (summits) organised by the UN in this field in the course of last 35 years including a brief assessment of contributions, successes and failures of these events. Part of the article is aimed at the confrontation of the Slovak position in the frame of the international process. Final part of the article tries to summarise main reasons of the slow and poorly visible progress in this field.

Odhliadnuc od samotného vzniku Organizácie spojených národov (OSN, *United Nations* – UN) r. 1945 a Všeobecnej deklarácie ľudských práv, ktorá je akýmsi globálnym predpokladom akceptovania práva na zdravé životné prostredie, za ďalší medzník v dejinách svetového spoločenstva možno označiť vystúpenie U Thanta, vtedajšieho generálneho tajomníka OSN na valnom zhromaždení r. 1969. Jeho vystúpenie bolo dovtedy bezprecedentne kritickým a apelatívnym prejavom o stave životného prostredia z úst vrcholného predstaviteľa najdôležitejšej globálnej inštitúcie. To isté valné zhromaždenie vzápätí rozhodlo urýchlene zvolať celosvetovú vrcholnú konferenciu o životnom prostredí. Konala v júni 1972 v Štokholme a bolo to historicky prvé takto zamerané svetové podujatie nazvané *Konferencia OSN o životnom prostredí človeka (UN Conference on Human Environment)*. Jej význam spočíval okrem iného v tom, že upozornila svetové spoločenstvo na alar-

mujúci stav a vývoj životného prostredia a podnietila výrazné zlepšenie jeho inštitucionálnej ochrany na medzinárodnej i národnej úrovni. Iniciovala aj vznik Environmentálneho programu OSN (*UN Environmental Programme* – UNEP), ministerstiev, či agentúr na ochranu životného prostredia, inšpekcií a inšpektorátov životného prostredia, environmentálne zameraných zákonov a pod.).

Po niekoľkoročnej príprave prijalo Valné zhromaždenie OSN r. 1987 Správu o životnom prostredí a rozvoji *Naša spoločná budúcnosť*, známu aj ako Brundtlandovej správa (podľa vedúcej autorského kolektívu G. H. Brundtlandovej – pozn. aut.), v ktorej sa definoval *udržateľný rozvoj (sustainable development)* ako rozvoj, ktorý umožňuje uspokojovať potreby súčasných generácií bez toho, aby sa tým ohrozili možnosti budúcich generácií uspokojovať ich vlastné potreby. O päť rokov neskôr túto definíciu prevzal aj náš zákon o životnom prostredí a roz-

šíril ju o potrebu chrániť prírodu (ekosystémy) ako celok.

Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji

Dvadsať rokov po konferencii v Štokholme sa uskutočnilo ďalšie prelomové vrcholné podujatie v júni 1992 v Riu de Janeiro – Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji (*UN Conference on Environment and Development – UNCED*). Vzhľadom na jej význam a zameranie je známa aj ako *Summit Zeme*. Zúčastnilo sa nej dovtedy najviac hláv štátov, delegácií, novinárov, ale aj svetových celebrit. Rio sa na dva týždne stalo „hlavným mestom sveta“, okrem tisícok delegátov oficiálneho summitu sa tu stretli aj desaťtisíce aktivistov na Globálnom fóre. Napriek určitému sklamaniu časti vedeckej obce a nezávislých komentátorov, ale najmä väčšiny mimovládnych organizácií, ktorým sa závery Summitu Zeme nezdali byť dosť zásadné, boli to – ako sa ukázalo neskôr – vrcholné a dosiaľ neprekonané okamihy ľudstva. Prispela k tomu, okrem „božskej“ atmosféry Ria, aj medzinárodnopolitická eufória po páde tzv. železnej opony, vyvrcholenie environmentálneho hnutia 70. a 80. rokov 20. storočia a snaha OSN zlepšiť svoj kredit (bližšie napr. *Životné prostredie 2/2002 – pozn. aut.*).

V nadväznosti na Brundtlandovej správu sa životné prostredie a primeraný, dlhodobý udržateľný rozvoj v Riu považovali za dve strany tej istej mince. Za východisko z hroziacej globálnej rozvojovej krízy sa navrhol integrovaný prístup – *konceptia udržateľného rozvoja (sustainable development)*. Zmysel tejto koncepcie je v hľadaní, podpore a uplatňovaní optimálneho vzťahu medzi ekonomickou, sociálnou a environmentálnou dimenziou rozvoja, medzi produktivitou a únosnou zaťažiteľnosťou prírodných systémov, ale aj medzi ľudskou slobodou a zodpovednosťou, efektívnou ekonomikou a solidaritou, uspokojovaním vlastných potrieb a poznaním miery, kedy spotrebujeme dosť, či dokonca priveľa.

Hmateľným výsledkom Ria je päť prijatých dokumentov. Tri z nich sú medzinárodnoprávne nezáväzného charakteru, posledné dve majú záväzný charakter:

- Deklarácia z Rio de Janeiro o životnom prostredí a rozvoji (Rio deklarácia),
- Agenda 21,

Opatrenia proti demonštrantom počas Svetového summitu o udržateľnom rozvoji v Johannesburgu. Foto: M. Huba

- Právne nezáväznú autoritatívne prehlásenie k princípom globálnej dohody o využívaní, ochrane a udržateľnom rozvoji všetkých typov lesov,
- Rámcový dohovor OSN o klimatickej zmene (*UN Framework Convention on Climate Change*),
- Dohovor OSN o biologickej diverzite (*UN Convention on Biological Diversity*).

O dva roky neskôr (1994) k nim pribudol Dohovor OSN o boji proti dezertifikácii v krajinách postihnutých suchom, predovšetkým v Afrike – *UN Convention to Combat Desertification*. (O dohovoroch a ich uplatňovaní bližšie *Životné prostredie 4/2005 – pozn. aut.*).

Post Rio proces na globálnej úrovni

- 1992 – vznik Komisie OSN pre udržateľný rozvoj (*UN Commission on Sustainable Development – UN CSD*) so sídlom v New Yorku,
- od 1992 – každoročné zasadanie tejto komisie,
- od 1992 – priebežné monitorovanie a hodnotenie plnenia záverov a odporúčaní UNCED na medzinárodnej, regionálnej a národnej úrovni,
- od 1992 – vznik medzinárodných a národných jednotiek (panelov) na podporu a monitorovanie implementácie Dohovy OSN o biodiverzite a Rámcového dohovoru OSN o klimatickej zmene,
- od 1995 – vznik Užšej skupiny expertov pri CSD pre indikátory udržateľného rozvoja,

Socha Krista „ochraňujúceho“ Rio de Janeiro počas Summitu Zeme. Foto: archív autora

- 1995 – prijatie súboru 134 indikátorov udržateľného rozvoja na zasadaní CSD,
- 1997 – Rio + 5, resp. Summit Zeme + 5 proces: hodnotenie výsledkov päťročného procesu od UNCED, stanovenie stratégie na ďalšie obdobie,
- 1997 (marec) – hodnotiace stretnutie predstaviteľov vlád i mimovládnych organizácií (MVO) v Rio de Janeiro,
- 1997 (apríl) – hodnotiace zasadanie CSD v New Yorku,
- 1997 (23. – 27. jún New York) – osobitné zasadanie Valného zhromaždenia OSN na posúdenie a zhodnotenie implementácie Agendy 21,
- od 1997 – vypracúvanie profilov krajín (*Country Profiles*) o pokroku pri realizácii odporúčaní jednotlivých kapitol Agendy 21,

- od 2000 – príprava správ Rio + 10 i celého hodnotiaceho procesu Rio + 10 na národnej i medzinárodnej úrovni,
- 2001 (máj) – 10. zasadanie CSD a zároveň prvé stretnutie na prípravu Svetového summitu o udržateľnom rozvoji (*World Summit on Sustainable Development – WSSD*),
- 2001 (jún) – prijatie európskej stratégie udržateľného rozvoja akceleruje proces prijímania národných stratégií v zmysle odporúčaní UNCED,
- 2001 (jún, Bukurešť) – konferencia krajín regiónu strednej a východnej Európy v rámci procesu Rio + 10, zároveň zameraná aj na prípravu odporúčaní pre WSSD,
- 2001 (september) – začiatok série regionálnych konferencií (v zmysle regiónov OSN) na prípravu WSSD. Konferencia ministrov členských štátov EHK pri OSN (*UN Economic Commission for Europe – UN ECE*) v Ženeve. Prijatie ministerskej deklarácie a stanoviska MVO z regiónu UN ECE,
- 2002 (august – september, Johannesburg) – Svetový summit o udržateľnom rozvoji.

Ďalšie globálne podujatia OSN súvisiace s problematikou udržateľného rozvoja

Čiastočne pod dojemom Summitu Zeme, reagujúc na étos doby a snád' aj v snahe „dobehnúť na poslednú chvíľu zameškané“ organizovala OSN v poslednej dekáde minulého tisícročia rad ďalších významných medzinárodných podujatí s menej komplexným zameraním než mal Summit Zeme, ale súvisiacich s problematikou životného prostredia a udržateľného rozvoja:

- **Svetová konferencia o ľudských právach** (jún 1993, Viedeň) – deklarovala okrem iného nedeliteľný vzťah medzi demokraciou, rozvojom a ľudskými právami.
- **Celosvetová konferencia o udržateľnom rozvoji malých rozvojových ostrovných štátov** (apríl 1994, Bridgetown) – Barbadoská deklarácia a Akčný program, špecifikovanie aktivít v 14 oblastiach na zabezpečenie udržateľného rozvoja malých ostrovných štátov.
- **Svetová konferencia o ľudskej populácii a rozvoji** (september 1994, Káhira) – integrovala plánované rodičovstvo do nového chápania prístupu k lekárskeým službám a podporila vzdelávanie žien, ako najefektívnejšiu cestu zmiernenia populačného rastu v prospech udržateľného rozvoja.

- *Svetový summit o sociálnom rozvoji* (marec 1995, Kodaň) – svetové spoločenstvo sa zaviazalo, že odstránenie chudoby bude morálnym, sociálnym a ekonomickým imperatívom pre vlády zúčastnených krajín, stretnutie tiež zameralo medzinárodnú pozornosť na negatívne dôsledky globalizácie svetovej ekonomiky.

- *Štvrtá svetová konferencia o ženách* (september 1995, Peking) – prijala päťročný Akčný program zlepšenia sociálneho, ekonomického a politického postavenia žien a zdôraznila potrebu väčšej právnej ochrany žien.

- *Deviate zasadanie Konferencie OSN o obchode a rozvoji* (apríl – máj 1996, Mildrand) – prijalo deklaráciu a odporúčania pre partnerstvo medzi rozvojovými a rozvinutými krajinami v oblasti obchodu, podporilo liberalizáciu svetového obchodu, čo je z hľadiska udržateľného rozvoja značne problematické.

- *Konferencia Habitat II* (jún 1996, Istanbul) – prijala tzv. Habitat Agendu – globálny plán aktivít na zlepšenie životných podmienok v ľudských sídlach a Istanbulsú deklaráciu, obsahujúcu súbor podporných nástrojov, zdôraznila úlohu MVO a samospráv.

- *Svetový summit o výžive* (november 1996, Rím) – prijal Rímsku deklaráciu o svetovej potravinovej bezpečnosti a Akčný plán, ktoré prenášajú zodpovednosť za zabezpečenie potravinovej bezpečnosti na vlády jednotlivých krajín, okrem iného sa požaduje udržateľná produkcia potravín a udržateľný rozvoj vidieka.

Svetový summit o udržateľnom rozvoji

Desať rokov po Summite Zeme sa uskutočnilo koncom leta 2002 v juhoafrickom Johannesburgu ďalšie významné globálne podujatie pod názvom *Svetový summit o udržateľnom rozvoji* (*World Summit on Sustainable Development – WSSD*, pozri napr. *Životné prostredie* 3/2003). Nemal také veľké a prelomové ambície ako Summit Zeme. Išlo tam hlavne o urýchlenie, zefektívnenie a celkové zdokonalenie implementácie záverov, odporúčaní a záväzkov z Ria. O tom, že WSSD nemal za cieľ prekonať Rio, svedčí aj fakt, že napokon svetové spoločenstvo považovalo za úspech, keď v Záverečnej deklarácii z Johannesburgu účastníci potvrdili platnosť záverov z Ria v neredukovanej a nezmiernenej podobe. Štruktúra Implementačného plánu kopíruje štruktúru programových priorít, ktorú prijalo Valné zhromaždenie OSN pod vedením Kofiho Annana (eliminácia chudoby, zmena neudržateľných vzorcov výroby a spotreby, ochrana a manažment základne prírodných zdrojov pre hospodársky a sociálny rozvoj, udržateľný rozvoj v globalizujúcom sa svete, zdravie a udržateľný rozvoj, udržateľný rozvoj malých ostrovných rozvojových štátov, udržateľný rozvoj Afriky, ďalšie regionálne iniciatívy, prostriedky implementácie, inštitucionálny rámec pre udržateľný rozvoj).

Akcia WWF počas Svetového summitu o udržateľnom rozvoji v Johannesburgu. Foto: M. Huba

maždenie OSN pod vedením Kofiho Annana (eliminácia chudoby, zmena neudržateľných vzorcov výroby a spotreby, ochrana a manažment základne prírodných zdrojov pre hospodársky a sociálny rozvoj, udržateľný rozvoj v globalizujúcom sa svete, zdravie a udržateľný rozvoj, udržateľný rozvoj malých ostrovných rozvojových štátov, udržateľný rozvoj Afriky, ďalšie regionálne iniciatívy, prostriedky implementácie, inštitucionálny rámec pre udržateľný rozvoj).

Vývoj na makroregionálnej úrovni: Európa, Európska únia, Európska hospodárska komisia pri OSN

Európska únia (EÚ) vystupovala v Riu, a najmä v Johannesburgu, ako globálny líder na poli starostlivosti o životné prostredie a presadzovania koncepcie udržateľného rozvoja. To však neznamená, že by tiež

Diskusia o problémoch strednej Európy počas Summitu Zeme v Riu de Janeiro.
Foto: M. Huba

nemala v tomto smere veľké rezervy. Ale vo sfére globálnej diplomacie vo veľkej väčšine tematických oblastí bola a je nositeľom tých pozitívnejších iniciatív (od ochrany ovzdušia či biodiverzity, cez podporu obnoviteľných zdrojov energie a rozvojovú pomoc až po vzorce výroby a spotreby). Skrátka, je akýmsi „jednotným kráľom medzi slepými“.

Európska politika na to používa viacero nástrojov – napríklad *environmentálne akčné programy*, ktorých bolo od r. 1972 doposiaľ šesť. Iným mechnizmom, zahŕňajúcim celú Európu plus ázijskú časť bývalého ZSSR, plus Severnú Ameriku je proces Životné prostredie pre Európu (*Environment for Europe* – EfE, koordinovaný EHK OSN – UN ECE). Tento proces sa začal vďaka iniciatíve bývalého československého ministra Josefa Vavrouška počas prvej paneurópskej konferencie ministrov životného prostredia na zámku Dobříš pri Prahe, pričom tento rok (2007) sa uskutočnila už 6. takto zameraná konferencia (v Belehrade).

Reflexia globálneho vývoja na domácej scéne

Bývalé Československo vystupovalo v prípravnom procese i počas samotného Summitu Zeme v roli regionálneho lídra. Aj vďaka takým osobnostiam, ako bol federálny minister životného prostredia a vedúci delegácie v Riu, Josef Vavroušek, alebo český minister životného prostredia Bedřich Moldan, ktorý bol dokonca zvolený za viceprezidenta a zá-

verečného spravodajcu prípravného výboru konferencie.

Odvtedy sa aj u nás udialo viacero vecí, priamo či nepriamo súvisiacich s hodnoteným vývojom. Od r. 1992 tvorí vďaka zákonu č. 17/1992 Z. z. o životnom prostredí, koncepcia udržateľného rozvoja súčasť nášho právneho systému. V r. 1994 bol prijatý zákon o posudzovaní vplyvov na životného prostredie (EIA) a r. 1998 zákon o slobodnom prístupe k informáciám o životnom prostredí (prvý z nich bol viackrát novelizovaný, druhý sa včlenil do neskoršie prijatého zákona o slobodnom prístupe k informáciám). V januári 1999 bola na Slovensku konštituovaná Rada vlády pre trvalo udržateľný rozvoj, v októbri 2001 vláda SR a v apríli 2002 NR SR schválili Národnú stratégiu trvalo udržateľného rozvoja SR. O tri

roky neskôr sa prijal Akčný program trvalo udržateľného rozvoja. Napokon vláda pristúpila aj k Akčnému programu k Dekáde OSN v oblasti vzdelávania a výchovy k TUR na roky 2005 – 2014 (napr. Fančová, 2006).

Za zmienku stojí aj celý rad aktivít slovenských univerzít, Slovenská akadémia vied a jej ústavov, mimovládnych organizácií, miest a obcí a ďalších aktérov, o ktorých informujeme v iných číslach tohto časopisu.

Náš región sa zásluhou Českej republiky ešte raz významne zapísal do celého procesu. Bolo to počas prípravy johannesburského stretnutia. Najskôr zvolili za predsedu CSD prof. Bedřicha Moldana a vzápätí vymenovali geografa a environmentálneho diplomata dr. Jana Káru za viceprezidenta prípravného výboru WSSD.

Keď sa však bližšie pozrieme na reálnu situáciu u nás, zistíme, že sa dramaticky líši od zámerov uvedených dokumentov a iniciatív i v porovnaní s pozíciou Československa pred 15 rokmi. Slovensko síce v duchu záväzkov z Ria vytvorilo Radu vlády pre trvalo udržateľný rozvoj, tá je však už niekoľko rokov úplne pasívna. Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja je vcelku progresívna a ambiciózná, ale buď sa ignoruje, alebo „plní“ iba formálne. O prístupe k lesom a (ne)plnení príslušného autoritatívneho prehlásenia z Ria svedčí napríklad fakt, že sa ťaží pomaly dvakrát viac dreva, než je jeho ročný prírastok. O tom, ako sa priam programovo znižuje biodi-

verzita, čiže druhová, ekosystémová a genetická rôznorodosť Slovenska, čítame a počúvame vari denne, ale hlavne, každý to môže vidieť na vlastné oči. Doterajším vrcholom popierania dokumentov a záväzkov z Ria, ku ktorým sa slovenská vláda oficiálne prihlásila, je však prístup k plneniu Rámcového dohovoru o klimatickej zmene a nasledujúcich dokumentov vrátane Kjótskeho protokolu, čoho dôkazom je okrem iného aj žaloba Slovenskej vlády na EK za údajne nízke pridelené emisné kvóty.

Kritická reflexia

Prečo celý proces nenapreduje podľa našich predstáv? Za hlavné príčiny možno označiť:

- únavu a znechutenie z početných neúspechov,
- infláciu v používaní kľúčových pojmov *životné prostredie (environment)* a *udržateľný rozvoj (sustainability)*, často v úplne nevhodnom kontexte, ba neraz aj na maskovanie celkom opačných zámerov a aktivít,
- nedostatok odhodlania, ktoré je v tomto prípade nevyhnutnou podmienkou úspechu,
- nedostatok zdrojov a vhodných mechanizmov – od ľudských, cez inštitucionálno-infraštruktúrne až po finančné,
- nie dosť efektívne využívanie disponibilných zdrojov,
- proklamácie vysoko prevažujúce nad implementáciou,
- pretrvávajúcu nadradenosť národných, mocenských a korporatívnych záujmov nad globálnymi, celospoločenskými,
- nestabilné a ich významu nezodpovedajúce postavenie problémov životného prostredia a udržateľného rozvoja v národnej i medzinárodnej politickej agende,
- nie dosť zreteľný morálny imperatív nevyhnutnosti prehodnotiť poradie hodnôt,
- nedostatok charizmatických osobností a nasledovaniahodných vzorov,
- nevidaný rozmach konzumného štýlu života v krajinách, ktoré na to neboli mentálne pripravené (stredná a východná Európa, tretí svet na čele s najľudnatejšími krajinami Čínou a Indiou a i.),

Prezentácia zariadení na výrobu energie z obnoviteľných zdrojov počas Svetového summitu o udržateľnom rozvoji v Johannesburgu. Foto: M. Huba

- konkurenciu problémov typu globálneho terorizmu a vojny proti nemu,
 - frontálny odpor kľúčového „globálneho hráča“ – USA – proti takmer všetkým pozitívnym medzinárodným iniciatívam na poli životného prostredia a udržateľného rozvoja,
 - neschopnosť účinnej sebareflexie a nasledujúcej reformy OSN.
- Prehľad príčin však určite nie je kompletný a vyčerpávajúci.

Literatúra

- Fančová, L.: Vzdelávanie k trvalo udržateľnému rozvoju stále aktuálne. *Enviromagazín*, 2006, 6, s. 4.
- Huba, M.: Desať rokov od Ria. *Život. Prostr.*, 36, 2002, 2.
- Huba, M., Finka, M.: Životné prostredie po Johannesburgu. *Život. Prostr.*, 37, 2003, 3.
- Huba, M.: Uplatňovanie globálnych environmentálnych dohovorov. *Život. Prostr.*, 39, 2005, 4.
- UN ECE: Stratégia EHK OSN pre výchovu k trvalo udržateľnému rozvoju. Vilnius, 2005.
- UNEP: *Geo Yearbook – An Overview of Our Changing Environment*, 2007.

Prof. RNDr. Mikuláš Huba, CSc., Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geoghuba@savba.sk